

FRANCISCO JESÚS FERREIRO SEOANE _Departamento de Economía Aplicada. Universidade de Santiago de Compostela e ALBERTO VAQUERO GARCÍA _Departamento de Economía Aplicada. Universidade de Vigo _[47-66]

Análise económica do litoral galego: situación actual e perspectivas futuras

& *Resumo/Abstract: O obxectivo deste traballo é realizar un estudo socioeconómico do litoral galego por municipios costeiros agrupados en comarcas. O estudo identifica os principais recursos para a costa galega e as oportunidades de futuro para este espazo económico.&*

& *Palabras clave: Desenvolvemento económico, recursos, litoral, análise comarcal, oportunidades económicas.*

1. INTRODUCCIÓN

A análise económica do litoral sempre foi unha cuestión de vital importancia para Galicia, ao contar cun espazo cheo de recursos naturais que deben ser protexidos e, ao mesmo tempo, aproveitados para o desenvolvemento económico dentro dun marco de crecemento sustentable.

O 59% da poboación galega reside na costa galega, nunha extensión inferior ao 10% do territorio da comunidade autónoma. Tanto en termos de PIB *per capita* como en renda familiar dispoñible, as comarcas do litoral presentan mellores indicadores que o resto de Galicia, o cal explica o seu maior grao de desenvolvemento económico e benestar. Non obstante, e como se demostrará a continuación, a heteroxeneidade é unha das notas máis destacables da realidade económica dos municipios que conforman a costa galega.

Este estudo ten como obxectivo analizar, desde a perspectiva económica, a situación actual e as perspectivas para os próximos anos dos concellos que conforman o litoral galego. Esta análise realizarase desde unha dobre perspectiva: en primeiro lugar, baseándose nas comarcas costeiras establecidas no recentemente aprobado Plan de Ordenación do Litoral (POL) da Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas¹ e, en segundo lugar, a través das zonas territoriais definidas no mapa comarcal de Galicia da Consellería do Medio Rural².

Para realizar este exercicio, tras a introdución, o segundo punto céntrase na análise demográfica, ao tratarse dun dos elementos que máis incide sobre a situación económica. No terceiro realízase un estudo dos diferentes sectores económicos. O cuarto sinala as principais oportunidades futuras das comarcas costeiras galegas, mentres que o quinto estuda as súas principais limitacións para o desenvolvemento económico e as actuacións para mellorar a situación. Finalmente, preséntase unha serie de conclusións.

2. ANÁLISE COMARCAL DA POBOACIÓN: PRINCIPAIS INDICADORES DEMOGRÁFICOS

O cadro 1 determina a distribución por concellos do litoral galego, a partir da dobre clasificación de comarcas costeiras e mapa comarcal anteriormente citada. Neste espazo vivían en 2009 máis de 1,6 millóns de habitantes, o 59% da poboación galega, rexistrando un aumento poboacional medio durante o período 2000-2008 do 4,4%, máis do dobre do experimentado por termo medio en Galicia, fronte ao descenso do interior, cunha caída media do 1,3% (IGE, 2010a).

En consecuencia, maniféstase unha crecente polarización da poboación galega cara ao territorio costeiro, como resposta ás maiores e mellores oportunidades laborais polos seus numerosos e valiosos recursos económicos e naturais. No entanto, cómpre relativizar este crecemento poboacional do litoral, xa que, comparado co rexistrado en España (14%), aquel resulta de menor intensidade. En boa medida, este resultado débese ao importante fluxo de poboación inmigrante, atraída polo dinamismo da economía española ata finais de 2007, situación que non se reproduciu en Galicia na mesma intensidade.

Por comarcas costeiras, compróbase (cadro 2) como o 50,7% da poboación do litoral reside nas Rías Baixas e no golfo Ártabro (34,9%). Analizando as taxas de crecemento demográfico durante o período 2000-2008, constátase como a comarca costeira Costa Sur é a que rexistra un maior dinamismo (9,3%), cun importante crecemento en todos os seus municipios, especialmente en Tomiño (19,1%), no Rosal (10,5%) e en Oia (9,1%), en boa medida por seren concellos dentro da área de influencia de Vigo.

A segunda comarca costeira con maior crecemento poboacional foi O Golfo Ártabro (6,1%), pero con dinámicas demográficas ben diferenciadas a nivel municipal, debido á súa ampla extensión territorial, destacando os incrementos poboacionais da zona da Coruña, en especial nos municipios de Culleredo (32,7%), Arteixo (30,7%) e Sada (27,4%).

Este resultado contrasta co observado nos municipios da zona de Ferrol, especialmente nos concellos de Ferrol, Neda, Fene e Mugardos, que recollen perdas notables de poboación, debido ás sucesivas reconversións navais, que repercutiron de xeito moi negativo sobre a economía da zona, xerando un éxodo poboacional cara a outros concellos. Porén, isto non sempre é así; por exemplo, en Narón, grazas a unha eficaz política urbanista e a un aumento importante da dotación de servizos sociais, conseguiuase un aumento da poboación próximo ao 22%.

Na comarca costeira das Rías Baixas prodúcese un incremento poboacional similar á media do litoral, aínda que con notables diferenzas por zonas: Pontevedra (7,4%), O Salnés (5,9%), Vigo (5,4%) e O Morrazo (4%) recollen os maiores aumentos, fronte ás perdas de poboación de Noia-Muros (-5,5%) e Caldas-O Sar (-2,4%). Compróbase, polo tanto, como os municipios do sur están recollendo un maior incremento poboacional, fronte ao retroceso da zona norte das Rías Baixas. Este resultado parece responder ao maior dinamismo económico de Vigo, Pontevedra e O Salnés, que serve como foco de atracción de poboación.

A comarca costeira do Arco Bergantiñán é a que rexistra un maior estancamento poboacional, aínda que con desigual resultado por concello. Así, os maiores aumentos déronse en Carballo (8,4%) e na Laracha (3,5%), que están crecendo polo pulo industrial do municipio próximo de Arteixo. O resto de concellos rexistran importantes descenso, especialmente Malpica (-12,9%), Cabana de Bergantiños (-12%) e Ponteceso (-10,8%). É de esperar que a próxima finalización das obras do porto exterior da Coruña, o novo polígono industrial de Morás e a realocización de moitas empresas desde a comarca da Coruña aos municipios lindeiros xeren un aumento poboacional nos municipios que compoñen O Arco Bergantiñán.

De todas as comarcas costeiras, a que recolle unha maior perda de poboación é A Costa da Morte (-6,1%). Este importante descenso responde á súa elevada taxa de desemprego e á súa baixa renda familiar (a máis alta e baixa de todo o litoral, respectivamente). Por último, na comarca costeira das Rías Altas tamén se recolle unha perda importante de poboación, aínda que de contía inferior á anterior comarca (-5%), especialmente nos municipios de Mañón (-15,7%), Ortigueira (-14,3%), O Vicedo (-13,5%) e Cariño (-8,3%), como consecuencia dun escaso desenvolvemento económico.

Un segundo indicador demográfico que condiciona a capacidade económica dun territorio é o peso da poboación de 65 ou máis anos (cadro 2). En 2008 o litoral galego tiña un 18,8% da súa poboación neste tramo de idade, 2,8 puntos menos que a media galega. Por comarcas costeiras, As Rías Baixas (17,4%) é a menos envellecida, sendo, ademais, onde reside máis poboación e unha das que rexistra un maior aumento de habitantes. En segundo lugar, atópase a comarca lindeira da Costa Sur (18,6%).

A comarca do Golfo Ártabro, a segunda por importancia poboacional, recolle unha porcentaxe de habitantes de 65 ou máis anos do 19,5%, debido ao peso da poboación de máis idade nos concellos de Betanzos (23,1%) e Ferrol (21,9%).

O resto de comarcas costeiras presentan un elevado índice de envellecemento poboacional; este sería o caso das Rías Altas (25,7%), A Costa da Morte (22,7%), A Mariña Luguesa (22,4%) e O Arco Bergantiñán (22,3%). Estas cifras están xerando, desde hai anos, proble-

mas importantes para estas comarcas, sobre todo por teren concellos de reducido tamaño e con escaso dinamismo empresarial.

Ademais, e a diferenza doutras comunidades autónomas, en Galicia en xeral e no litoral galego en particular, a escasa incorporación de poboación estranxeira non permitiu un rexuvenecemento poboacional, situación que si se produciu na maior parte do territorio español. Salvo contadas excepcións³, a presenza de estranxeiros en Galicia resulta moi discreta (3,4% de media en Galicia e 3,6% no litoral).

Para paliar os efectos deste envellecemento, a Xunta de Galicia presentou en marzo de 2010 o Plan Estratégico de Galicia 2010-2014, para garantir, entre outros obxectivos, un maior impulso demográfico de Galicia. É de esperar que nos próximos anos se consiga mellorar a estrutura de idades da poboación galega, o que permitirá reducir as fortes taxas de dependencia actuais.

3. ANÁLISE ECONÓMICA SECTORIAL

O primeiro indicador para coñecer a relevancia dun determinado sector económico é determinar o volume de emprego que xera. A maior parte da poboación ocupada no litoral galego atópase no sector servizos (67,2%). Non obstante, este resultado, a todas luces esperable, resulta conveniente matizalo en función da especialización relativa de cada comarca, isto é, na importancia de cada sector en relación cos valores medios do litoral.

Desta forma, considerando o grao de especialización relativa, o sector servizos predomina nas comarcas do Golfo Ártabro e As Rías Baixas, debido ao peso dos sectores público, financeiro, comercial e turístico. Noutras tres comarcas predomina relativamente o sector primario (A Costa da Morte, A Mariña Luguesa e As Rías Altas), onde se comproba a existencia de municipios eminentemente pesqueiros: Burela, Celeiro (Viveiro), Cariño, Camariñas, Fisterra e Muxía. Finalmente, destaca a especialización relativa na construción nas comarcas da Costa Sur e O Arco Bergantiñán, que, precisamente por esta circunstancia, se atopan moi afectadas pola actual crise inmobiliaria.

As principais actividades do sector primario do litoral son a actividade pesqueira (con 56 portos), o marisqueo e a acuicultura, todas elas altamente industrializadas grazas á actividade conserveira e conxeladora. A pesca desembarcada na comarca costeira das Rías Baixas supuña en 2008 o 55,6% de toda Galicia (cadro 3), seguida do Golfo Ártabro (20,7%). Nestas dúas comarcas atópanse tres dos portos máis importantes de Galicia (Vigo, Ribeira e A Coruña), xunto a outros máis pequenos de gran tradición pesqueira (Cedeira, Noia, Muros, Portosín, Rianxo, A Illa de Arousa, Carril, Cambados e O Grove). Séguenlle por orde de importancia as comarcas costeiras da Mariña Luguesa, co porto de Burela, e As Rías Altas, co de Celeiro, ambas co 10,2% do total da pesca desembarcada.

Á actividade pesqueira extractiva hai que engadir a crecente importancia do marisqueo e a acuicultura⁴. Novamente, a comarca costeira das Rías Baixas, con máis do 50% de todo o marisqueo de Galicia, é a principal produtora, debido á riqueza das rías de Vigo, Pontevedra, Arousa e Noia-Muros, sendo o seu principal produto o mexillón (90,5%), que supón o 98% de todo o xerado a nivel nacional. Novamente, As Rías Baixas, co 31,8% do total de plantas acuícolas de toda Galicia, é a comarca con maior desenvolvemento do sector, seguida da Costa da Morte (27,3%) e das Rías Altas (18,2%).

Polo que respecta ao subsector agrícola e gandeiro, maniféstase unha perda importante de poboación ocupada, situación difícil de corrixir. Ao desinterese polas tarefas agrícolas hai

que engadir os problemas estruturais do campo, en especial o reducido tamaño das explotacións, que dificulta a súa rendibilidade económica. Ademais, a presión urbanística sufrida por todo o litoral galego incentivou a venda de terreos para a construción de vivendas, sobre todo urbanizacións, fronte ao uso agrícola. Aínda así, nas comarcas das Rías Baixas e Costa Sur maniféstase certo desenvolvemento. Na primeira prodúcese certa especialización en cultivos de hortalizas, millo e viño (con Denominación de Orixe Rías Baixas), mentres que na segunda, ademais da explotación vinícola, existe unha importante produción de kiwis, leitegas, tomates e pementos.

Compróbase un reducido peso do subsector gandeiro na economía do litoral, xa que se atopa máis desenvolvido na Galicia interior, o que xustifica o progresivo descenso no número de explotacións (-16,2%) durante o período 2000-2008.

Ademais, todo o litoral galego, igual que o resto de Galicia, presenta un significativo desenvolvemento da produción madeireira (CES Galicia, 2009)⁵, sendo a comarca costeira das Rías Baixas onde este sector se atopa máis presente, especialmente no municipio de Pontevedra, que conta cunha das dúas plantas que ENCE ten en España. Na zona do Sar encóntrase a empresa FINSA (Financiera Maderera, S.A.), líder a nivel europeo en fabricación de taboleiros e produtos forestais. Na comarca costeira do Arco Bergantiñán está instalada a fábrica de produción de taboleiros Unemsa. Finalmente, a comarca costeira do Golfo Ártabro conta con varias industrias de transformación da madeira, como a planta de Tafibra⁶ en Betanzos.

A partir do indicador industrial do *Anuario Económico de La Caixa*⁷, compróbase como as comarcas costeiras das Rías Baixas (40,6%) e do Golfo Ártabro (38,4%) supoñen o 79% do total da industria do litoral galego. Moi lonxe deste nivel de produción atópanse o resto das comarcas (gráfico 1).

Ao analizar a situación industrial da comarca das Rías Baixas, é imprescindible sinalar a industria automobilista de Vigo, liderada polo grupo PSA-Peugeot Citroën, cunha produción anual de máis de 450.000 vehículos e todas as actividades accesorias que nacen en torno á Zona Franca. A importancia da industria é tal que supón o 20% do PIB galego, sendo a industria que máis exporta, convertendo Galicia na quinta comunidade autónoma por importancia do sector do automóbil. Nesta mesma comarca, nas zonas de Noia-Muros, A Barbanza e O Morrazo existe unha importante industria conserveira, de conxelados e transformados, que xera un importante volume de emprego, sobre todo feminino. Outros importantes sectores son a construción naval, sobre todo en Vigo e O Morrazo, a pesar das sucesivas reconversións industriais.

A segunda gran comarca industrial do litoral é O Golfo Ártabro, onde predomina a industria téxtil, especialmente polo grupo Inditex, tanto polo volume de emprego xerado como por facturación, xa que o valor xerado só é superado polo da industria do automóbil. Un segundo sector económico vital para a comarca do Golfo Ártabro é o enerxético⁸, pola existencia da refinaría da multinacional Repsol-YPF, unha planta regasificadora en Mugarbos e un proxecto de biorrefinaría en Ferrol. Ademais, no municipio de Arteixo, prodúcese a totalidade de enerxía térmica do litoral galego con dúas plantas de Gas Natural-Unión Fenosa, contando ademais con outras industrias destacables, como a construción naval (especialmente en Ferrol), forestal⁹, agroalimentaria¹⁰, minaría¹¹, bebidas¹² e aluminio¹³.

A terceira comarca con maior índice industrial, moi afastada en importancia das dúas primeiras, é a das Rías Altas (10%). A súa actividade atópase polarizada na zona da Mariña Occidental, nos concellos de Xove, Lago e Cervo, coa multinacional Alúmina Aluminio. Ademais, a comarca é a maior produtora de enerxía eólica (30,1%) do litoral (gráfico 2). As

restantes catro comarcas (O Arco Bergantiñán, A Costa da Morte, A Mariña Luguesa e a Costa Sur) apenas supoñen conxuntamente o 10,9% da actividade industrial da costa galega.

Ata 2008 a construción era un dos principais motores económicos do litoral galego, tanto en termos de xeración de emprego como de facturación, ao que hai que engadir os importantes ingresos municipais obtidos pola actividade. Non obstante, este *boom* inmobiliario traducíuse nunha forte presión urbanística sobre o litoral, con importantes consecuencias sobre o medio ambiente e o desenvolvemento sustentable.

Durante o período 2001-2007 a actividade construtora na costa galega incrementouse nun 16%, aínda que con diferentes niveis por comarcas, sendo especialmente importante na Mariña Luguesa. Na zona da Mariña Oriental rexistrouse un aumento do 41,9%, o que xerou un elevado exceso de vivenda¹⁴ (56,5%) que non se correspondeu co crecemento demográfico (2,7%). Algo similar sucedeu na zona da Mariña Central, cun importante crecemento no número de vivendas (21,9%), mentres que o aumento poboacional foi unicamente do 6,1%.

Pola contra, a comarca costeira das Rías Baixas experimentou un crecemento do número de vivendas por debaixo da media do litoral, en especial nas zonas de Vigo (10,3%), Noia-Muros (11,4%), O Morrazo (12,5%) e Pontevedra (14,2%). Ademais, conséntase como o indicador para Caldas-O Sar (18,5%), O Salnés (19,6%) e A Barbanza (42,1%) supera de sobra a media do litoral, posiblemente para cubrir a demanda estival e/ou por tratarse de zonas residenciais próximas a unha grande urbe.

Finalmente, aínda que na comarca costeira do Golfo Ártabro se rexistra un crecemento do número de vivendas notablemente inferior á media do litoral, o seu comportamento foi moi heteroxéneo. As zonas que maior aumento experimentaron foron A Coruña (12,6%), Ferrol (15,9%) e Betanzos (18,4%), mentres que as súas poboacións recollen unhas variacións do 9,3%, -0,5% e 8,1%, respectivamente.

Analizando a situación para a zona da Coruña, obsérvase unha forte relación entre o aumento de vivendas e poboación, malia que este crecemento tivo lugar nos municipios limítrofes, basicamente para satisfacer uns demandantes de vivendas que non pode pagar o prezo dunha residencia na cidade. Así mesmo, resulta curioso como a zona de Ferrol rexistrou un importante aumento no número de vivendas de forma paralela ao descenso de poboación, o que se pode deber a un comportamento especulativo. A zona de Betanzos ten un importante crecemento tanto en vivenda como en poboación, por un dobre motivo: serve de residencia para as persoas que traballan na zona da Coruña e Ferrol, e tamén para os períodos estivais.

Das sete comarcas costeiras, As Rías Baixas (49,9%) e O Golfo Ártabro (39,9%) son as dúas con maior especialización no sector servizos. Na primeira, atópanse as grandes áreas comerciais de Vigo, cunha clara proxección comercial cara a Portugal e Pontevedra, cun importante número de centros comerciais¹⁵.

A comarca costeira do Golfo Ártabro ten na cidade da Coruña o seu máximo expoñente de cabeceira comercial, que inclúe a subárea de Carballo, Betanzos e Cee, ademais de parte da poboación das áreas comerciais de Ferrol, Lugo e Santiago de Compostela. Desde hai dúas décadas, conséntase un importante aumento de grandes superficies, que conviven con negocios implantados desde hai moitos anos, o que provocou un sobredimensionamento comercial que, sen dúbida, xerará un importante peche de pequenos comercios ou incluso a reconversión dalgún centro comercial con reducida ocupación.

Esta comarca conta, na zona de Ferrol, coa terceira gran área comercial en Galicia, con influencia ata Ortegá, As Pontes de García Rodríguez e Pontedeume-Miño, con 200.000 potenciais compradores, onde predomina o pequeno comercio, que trata de convivir cos grandes centros comerciais da zona. O gráfico 3 resume o peso da actividade comercial por comarcas costeiras.

A actividade turística está moi presente en todo o litoral, pero é na comarca costeira das Rías Baixas onde ten o seu maior expoñente. En 2008, o número de prazas hoteleiras dispoñibles triplicaba a oferta do Golfo Ártabro, segunda comarca turística do litoral. No primeiro caso, as comarcas que presentan un maior índice turístico¹⁶ son Vigo, Pontevedra e O Salnés. O Golfo Ártabro é a segunda comarca costeira turística do litoral. Na Coruña, ademais das súas praias e da súa infraestrutura hoteleira, existe unha ampla oferta cultural e de congresos.

Finalmente, se se relativiza o índice turístico en relación co número de habitantes, cómprese como as comarcas da Costa Sur (1,22) e das Rías Baixas (1,16) presentan os indicadores máis elevados. O cadro 4 resume os principais indicadores da actividade turística por comarcas.

Ademais, nalgúns zonas do litoral está moi presente o sector financeiro, xa que se atopan todas as sedes das institucións crediticias galegas: Caixa Galicia e Banco Pastor na Coruña, Caixanova en Vigo¹⁷ e o Banco Echeverría en Betanzos. Finalmente, o sector público tamén está moi presente no litoral, en especial nas cidades da Coruña, Ferrol, Pontevedra e Vigo, onde existen numerosas institucións.

Aínda que o benestar non se pode asociar directamente a un maior nivel de renda, resulta evidente que unha renda máis elevada se adoita traducir en maior prosperidade, de aí que sexa interesante analizar a situación deste indicador como variable proxy para coñecer o grao de benestar da poboación.

O PIB *per capita* no litoral galego en 2007 era de 20.439 € (cadro 5), unha cifra sensiblemente superior á media da comunidade autónoma (19.762 €). Tamén a renda familiar dispoñible por habitante en 2007 no litoral (13.666 €) era lixeiramente superior á media galega (13.547 €).

Por comarcas, maniféstase unha forte heteroxeneidade. O Golfo Ártabro (14.088 €) e A Mariña Luguesa (13.804 €) son as dúas con maior nivel de renda dispoñible por habitante. O primeiro caso débese á influencia da cidade da Coruña, mentres que o segundo é por contar coa proximidade da multinacional Alúmina Aluminio, o porto de Burela e o potencial turístico de Ribadeo, ademais de dispor dunha poboación relativamente pequena, que eleva o indicador económico.

A renda *per capita* das Rías Baixas está en torno á media do litoral, pero existen importantes diferenzas por zonas. Pontevedra (14.378 €) e Vigo (14.335 €) son as dúas zonas con maior nivel de renda, situación que contrasta con Noia-Muros (12.311 €) e A Barbanza (12.304 €). Estes dous últimos resultados parecen deberse á forte presenza do sector conserveiro, con man de obra predominantemente feminina e cuns salarios medios máis baixos que noutros sectores. Nas comarcas do Arco Bergantiñán (12.062 €) e da Costa da Morte (11.929 €) obtéñense os menores niveis de renda. A súa escasa actividade económica e a forte especialización no sector da construción e primario, respectivamente, explican este forte diferencial de rendas.

4. AS PRINCIPAIS OPORTUNIDADES ECONÓMICAS PARA O LITORAL GALEGO

Malia o anunciado recorte orzamentario en materia de infraestruturas, para os próximos anos está prevista a realización de importantes investimentos, como o porto exterior da Coruña, que complementará ao de Ferrol, permitindo un maior desenvolvemento económico da comarca do Golfo Ártabro. Tamén está planificada a construción dun importante número de infraestruturas terrestres: a autovía transcantábrica, as autovías entre Carballo e Fisterra, Noia e Brión, a do Salnés e a vía ártabra. Ademais, é de esperar que nos próximos anos se finalicen as obras do AVE A Coruña-Vigo-Madrid e o AVE Vigo-O Porto.

No litoral galego existe unha importante industria en actividades estratéxicas, como as do automóbil, téxtil, naval, conserveiro, enerxético, forestal e aluminio, que se poden ver potenciadas co importante papel que desempeñan os polígonos empresariais (Ferreiro *et al.*, 2010b). En 2010 no litoral atopábase o 60% de toda a superficie de polígonos industriais, destacando por superficie dispoñible as comarcas do Golfo Ártabro (A Coruña con 7,9 millóns e Ferrol con 2,6 millóns de metros cadrados) e As Rías Baixas (Vigo con 6,9 millóns de metros cadrados). Ao anterior hai que engadir os 1,5 millóns de metros cadrados previstos no novo polígono de Morás-Arteixo.

Nos municipios costeiros atópanse as principais cabeceiras comerciais de Galicia. É de esperar que as comarcas da Coruña, Vigo e, en menor medida, Ferrol e Pontevedra sigan liderando o sector do comercio en Galicia. Neste sentido, é de agardar que o centro comercial IKEA na Coruña potencie a consolidación do liderado comercial.

Galicia é unha potencia pesqueira, pero a sobreexplotación de certos caladoiros orixinou un descenso importante do volume da pesca extractiva. Xunto co anterior, a industrialización pesqueira, cuxo máximo expoñente é o sector conserveiro, deberá manter o seu liderado europeo ofrecendo un produto de maior calidade, pois só así se poderá facer fronte á entrada de conservas a prezos máis baixos a causa dos acordos asinados entre a UE e varios países asiáticos.

Ademais, cómpre apostar por outras actividades, como a forestal, tan presente no litoral galego, sobre todo nas comarcas costeiras das Rías Baixas, O Golfo Ártabro e O Arco Bergantiñán, ou a produción vitivinícola, de gran prestixio, aínda que a pequena escala, nas comarcas costeiras das Rías Baixas e a Costa Sur.

O novo plan eólico, cun investimento industrial previsto de 3.000 millóns de euros, e a creación de 12.000 empregos, axudaralles a despegar a certas zonas con menor desenvolvemento económico, especialmente as comarcas costeiras da Costa da Morte, o norte das Rías Baixas (sobre todo Noia-Muros) e As Rías Altas.

Finalmente, hai que sinalar o importante papel que debe seguir tendo a actividade turística, en especial naquelas comarcas con escaso desenvolvemento, como As Rías Altas, A Mariña Luguesa, A Costa da Morte e O Arco Bergantiñán. O anterior non é óbice para que a comarca das Rías Baixas siga mellorando a súa posición de liderado turístico no litoral galego. O cadro 6 resume as principais oportunidades de mellora para o litoral por comarcas.

5. AS PRINCIPAIS LIMITACIÓNS AO CRECEMENTO ECONÓMICO DO LITORAL

Un dos principais elementos que poden condicionar o crecemento económico do litoral é o elevado nivel de envellecemento poboacional. Esta situación acentúase na parte máis

occidental da costa galega (O Arco Bergantiñán e A Costa da Morte) e no eixe norte (As Rías Altas e A Mariña Luguesa).

Unha segunda limitación é o importante nivel de desemprego do litoral, situación xeneralizada a nivel autonómico e nacional, pero que se manifesta especialmente nalgunhas comarcas costeiras: no Arco Bergantiñán, na Costa da Morte e no Golfo Ártabo (na zona de Ferrol).

Para paliar este problema, o Plan Estratéxico para Galicia 2010-2014 persegue o pulo demográfico e a inserción laboral. A esta medida cómpre engadirlle o Acordo polo Desenvolvemento Económico e Social de Galicia 2010, pactado pola Xunta de Galicia, a Confederación de Empresarios de Galicia (CEG) e os sindicatos UGT e CC.OO., cun investimento de 1.400 millóns para o fomento do emprego. Como medidas máis destacables, está previsto apoiar os principais sectores produtivos, apostar pola formación continua e o apoio a I+D+i e o emprendemento.

Ademais, é bastante probable que Galicia deixe de ser beneficiaria das axudas europeas en 2013, o que afectaría ao financiamento de proxectos como o plan URBAN, o PRODER, os Fondos de Adaptación á Globalización e os investimentos dos grupos desenvolvemento rexional (GDR) e os grupos de acción costeira (GAC). Ademais, a actual crise pode demorar certos proxectos previstos de vital importancia para o litoral, como o porto exterior da Coruña, as vías de acceso a Ferrol ou o plan de autovías para a costa galega.

Así mesmo, as actividades pesqueira, acuícola e marisqueira pódense ver afectadas polo elevado número de puntos de verteduras, especialmente nas Rías Baixas, ao que hai que engadir o problema do furtivismo e a sobreexplotación de certas especies.

A industria ten algunhas actividades nunha situación canto menos complicada, que poderían afectar á posición de liderado nos seus respectivos sectores. Por exemplo, o sector téxtil está padecendo unha importante reconversión silenciosa, co peche de moitas empresas que traballaban para Inditex. Máis crítica é a situación do sector da construción naval, moi pendentes da evolución da súa carteira de pedidos. Ademais, é moi probable que o sector conserveiro se resinta dos efectos do acordo da UE con países asiáticos que favorecerá a entrada de conservas a baixo custo.

A excesiva actividade construtora e a súa brusca paralización afectaron a todas as actividades vinculadas a esta industria. Así, a explotación de lousa, presente nas Rías Altas, especialmente en Ortegal, a actividade forestal ou a do aluminio, entre outras, víronse obrigadas a realizar importantes regulacións de emprego pola redución da súa demanda de produtos.

A actividade comercial tamén sufrirá unha recesión importante, xa que a crise económica reduciu o poder adquisitivo dos consumidores. Ademais, a sobreoferta comercial existente nas zonas máis desenvolvidas comercialmente está a xerar unha importante competencia que suporá o peche de moitos comercios.

O turismo do litoral non está exento de riscos, tales como a saturación nalgunhas comarcas como As Rías Baixas, en concreto O Salnés, ou pola falta de investimentos. O cadro 7 resume as principais limitacións detectadas ao crecemento económico do litoral.

6. CONCLUSIÓNS

O 59% da poboación galega reside nunha extensión que non supera o 10% do total da comunidade autónoma. Ademais, o 50,7% está establecido na comarca das Rías Baixas, o que significa que o 30% dos residentes en Galicia o fan no sur do litoral.

A diferenza do interior galego, a poboación residente na costa aumentou un 4,4%, durante o período 2000-2008. Non obstante, as diverxencias por comarcas son notables, ao recoñer fortes retrocesos na Costa da Morte, As Rías Altas e un estancamento no Arco Bergantiñán, fronte a un crecemento significativo nos residentes da Costa Sur, no sur das Rías Baixas, e na comarca coruñesa do Golfo Ártabro.

Na economía do litoral predomina claramente o sector servizos, polos sectores financeiro, público, comercial e turístico. Pero, sen dúbida, o litoral é sinónimo de mar, e isto explica a existencia de actividades específicas relacionadas co mundo mariño. O litoral galego desenvolveuse historicamente baseándose na actividade pesqueira, extractiva, marisqueira e, máis recentemente, acuícola. Así, os portos de Vigo, A Coruña, Ribeira, Burela e Celeiro, entre outros, acreditan a importancia da pesca extractiva.

Ademais, Galicia sóbouse situar, grazas aos seus recursos naturais, nunha posición privilexiada en acuicultura, sendo A Costa da Morte e mais As Rías Baixas dous referentes mundiais. Así mesmo, o litoral galego soubo aproveitar os seus importantes recursos mariños para industrializarse.

Existen outras importantes actividades económicas, non relacionadas directamente co mar, pero que sen el dificilmente se terían desenvolvido. Este é o caso do sector enerxético ou do téxtil na comarca do Golfo Ártabro ou do sector do automóbil na Zona Franca vinculada ao porto de Vigo, nas Rías Baixas.

Pero o litoral non só é mar, senón que dispón doutros importantes recursos naturais, como o forestal, e o potencial económico dos ríos e do vento, que permitiu implantar unha industria enerxética, tanto hidráulica como eólica, en comarcas economicamente menos desenvolvidas, como A Costa da Morte ou As Rías Altas. Outra actividade moi ligada ao mar é o turismo. Todo o litoral é unha realidade turística, especialmente na comarca das Rías Baixas, e sobre todo no Salnés.

Estamos, polo tanto, ante un espazo cun gran nivel de crecemento, con importantes recursos, que precisan seguir contando con proxectos que aseguren o seu desenvolvemento. Este é o caso das infraestruturas portuarias (porto exterior da Coruña) e terrestres (autovía transcantábrica, vía ártabra, etc.), ferroviarias (AVE a Vigo e á Coruña) e polígonos industriais como o de Morás en Arteixo. Ademais, é de esperar que a economía do litoral se vexa impulsada cos plans acuícolas, o futuro plan eólico e o POL.

Non obstante, existen importantes retos que se deben afrontar, como o forte envellecemento poboacional e o elevado nivel de desemprego. Por outra banda, a existencia dun importante nivel de verteduras nas rías galegas e un sector da construción sobreesaturado en todo o litoral son outros dos retos que precisan solución nos próximos anos.

**Cadro 1: Distribución dos concellos do litoral clasificados
por comarcas costeiras e zonas territoriais**

Comarcas costeiras	Mapa comarcal	Concellos
A Mariña Luguesa	A Mariña Oriental	Ribadeo, Barreiros e Trabada
	A Mariña Central	Foz, Burela e O Valadouro
As Rías Altas	A Mariña Occidental	Cervo, Xove, Viveiro e O Vicedo
	Ortegal	Mañón, Ortigueira e Cariño
O Golfo Ártabro	Ferrol-Eume	Cedeira, Valdoviño, Narón, Ferrol, Neda, Fene, Mugardos, Ares, Cabanas e Pontedeume ¹
	A Coruña	Bergondo, Sada, Oleiros, A Coruña, Culleredo Cambre e Arteixo
	Betanzos	Miño, Betanzos, Coirós e Paderne
O Arco Bergantiñán	Bergantiños	A Laracha, Carballo, Malpica de Bergantiños, Ponteceso, Cabana de Bergantiños e Laxe
A Costa da Morte	Fisterra-Terra de Soneira	Vimianzo, Camariñas ² , Muxía, Dumbría, Cee, Corcubión e Fisterra
As Rías Baixas	Noia-Muros	Carnota, Muros ³ , Outes, Noia, Porto do Son e Lousame
	A Barbanza	Ribeira, A Pobra do Caramiñal, Boiro e Rianxo
	Caldas-O Sar	Pontecesures, Valga, Catoira, Dodro e Padrón ⁴
	O Salnés	A Illa de Arousa, Vilagarcía de Arousa, Vilanova de Arousa, Cambados, Ribadumia, O Grove, Meaño, Sanxenxo e Meis
	Pontevedra	Poio, Pontevedra, Vilaboa e Ponte Caldelas
	O Morrazo	Bueu, Cangas, Marín e Moaña
	Vigo	Soutomaior, Redondela, Vigo e Nigrán, Gondomar, Baiona e Salceda de Caselas
A Costa Sur	O Baixo Miño	Oia, A Guarda, O Rosal, Tomiño, Tui e Salvaterra de Miño

Notas: (1) Desde a perspectiva do mapa comarcal, os municipios de Cabanas e Pontedeume pertencen á comarca de Eume, pero a efectos do POL incorpóranse a Ferrol; (2) os concellos de Camariñas e Vimianzo, segundo o mapa comarcal, pertencen a Terra de Soneira, aínda que baseándose no POL forman parte da comarca de Fisterra. (3) Muros e Carnota, segundo o mapa comarcal, pertencen á comarca de Muros, pero a efectos do POL fusiónanse con Noia; (4) os concellos de Dodro e Padrón pertencen á comarca do Sar, mais a efectos do estudo económico do litoral intégranse co concello de Caldas.

Fonte: Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas (2010) e Consellería do Medio Rural (2010) e elaboración propia.

Cadro 2: Principais indicadores poboacionais por comarcas costeiras

Comarcas costeiras	Poboación 2000	Poboación 2008	Poboación 2008/Total litoral	Variación poboacional 2000-2008	Poboación 2008 ≥ 65 anos	Porcentaxe poboación 2008 ≥ 65 anos
A Mariña Luguesa	34.214	35.803	2,2%	4,6%	8.037	22,4%
As Rías Altas	42.060	39.957	2,4%	-5,0%	10.281	25,7%
O Golfo Ártabro	537.144	570.136	34,9%	6,1%	111.327	19,5%
O Arco Bergantiñán	62.673	62.912	3,8%	0,4%	14.041	22,3%
A Costa da Morte	40.854	38.378	2,3%	-6,1%	8.695	22,7%
As Rías Baixas	794.675	828.659	50,7%	4,3%	144.561	17,4%
A Costa Sur	54.112	59.152	3,6%	9,3%	10.988	18,6%
Total litoral	1.565.732	1.634.997	100,0%	4,4%	307.930	18,8%

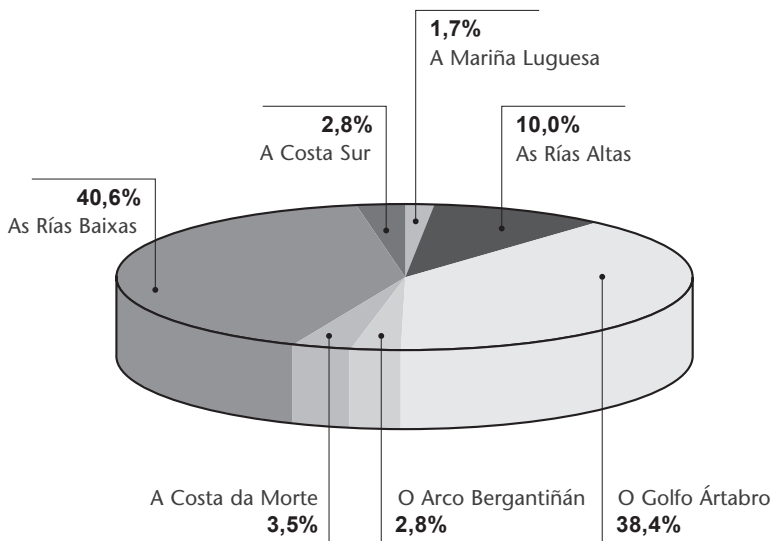
Fonte: Elaboración propia a partir do *Anuario Económico de La Caixa* (2009).

Cadro 3: Evolución da pesca desembarcada por comarcas costeiras

Comarcas costeiras	2000 (en millóns de €)	2008 (en millóns de €)	Porcentaxe 2008 s/Total	% variación 2000-2008
A Mariña Luguesa	35,5	46,7	10,3%	31,4%
As Rías Altas	50,2	46,3	10,3%	-7,6%
O Golfo Ártabro	70,6	93,5	20,7%	32,4%
O Arco Bergantiñán	8,7	5,2	1,2%	-40,1%
A Costa da Morte	5,8	7,4	1,6%	27,9%
As Rías Baixas	165,5	25,1	55,6%	51,6%
A Costa Sur	976,5	1,2	0,3%	25,9%
Total litoral	337,2	451,3	100%	33,8%

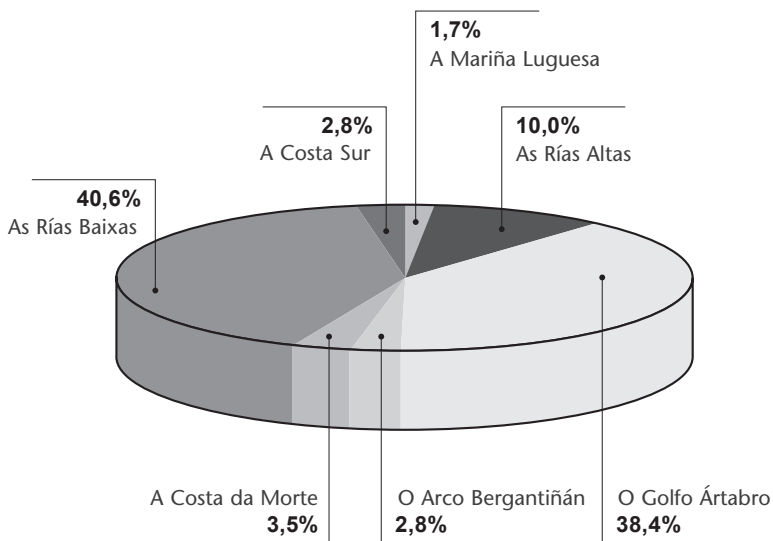
Fonte: Elaboración propia a partir da Plataforma Tecnolóxica da Pesca, Consellería do Mar, Xunta de Galicia (2010).

Gráfico 1. Distribución da actividade industrial por comarcas costeiras

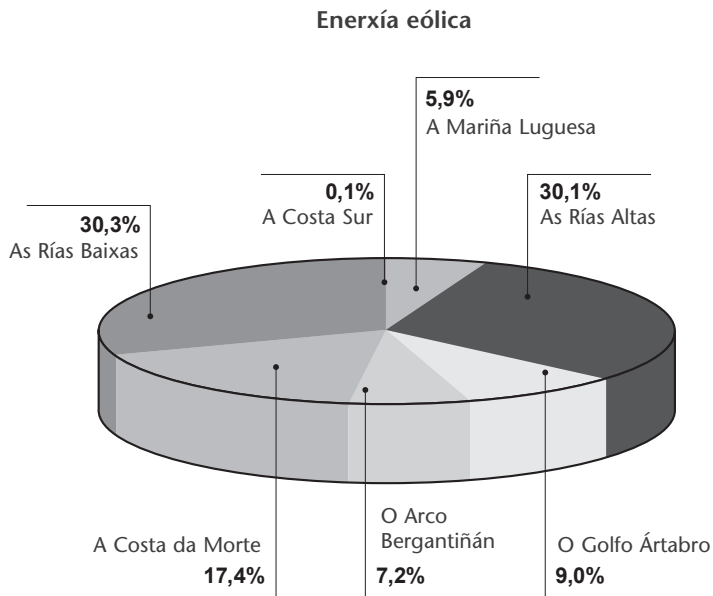

Fonte: Elaboración propia a partir do *Anuario Económico de La Caixa* (2009).

Gráfico 2. Distribución da xeración de enerxía por comarcas costeiras, en porcentaxe. Enerxía total producida

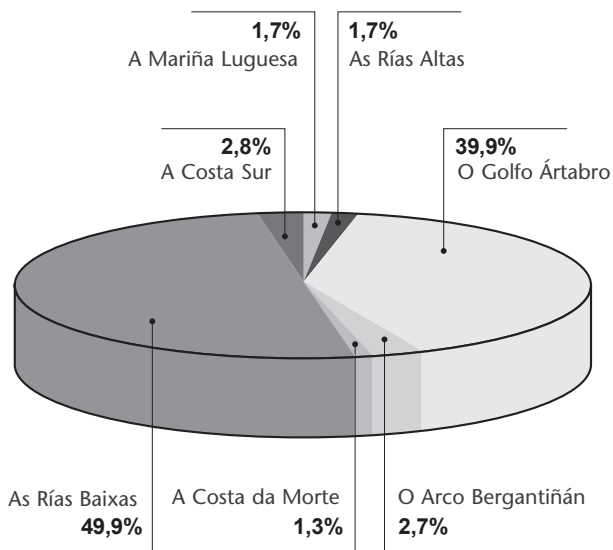

Nota: Non se inclúe a planta de Repsol-YPF da Coruña.

Fonte: elaboración propia a partir datos obtidos do Instituto de Enerxía de Galicia (2010a e 2010b).

Gráfico 3. Distribución da actividade comercial por comarcas costeiras

Fonte: elaboración propia a partir do *Anuario Económico de La Caixa* (2009).

Cadro 4: Distribución da actividade turística por comarcas costeiras

Comarcas costeiras	Índice turístico 2008	Número de cuartos	Índice turístico 2008 por 1.000 habitantes
A Mariña Luguesa	40	1.145	1,12
As Rías Altas	28	993	0,70
O Golfo Ártabro	642	5.431	1,13
O Arco Bergantiñán	31	617	0,49
A Costa da Morte	22	844	0,57
As Rías Baixas	963	15.145	1,16
A Costa Sur	72	949	1,22
Total litoral	1.798	25.124	1,10

Fonte: elaboración propia a partir do *Anuario Económico de La Caixa* (2009).

Cadro 5. Nivel de renda e PIB por comarcas costeiras

Comarcas costeiras	Renda dispoñible/hab. 2007	PIB/hab. 2007
A Mariña Luguesa	13.804	17.036
As Rías Altas	13.115	25.853
O Golfo Ártabro	14.088	22.752
O Arco Bergantiñán	12.062	16.423
A Costa da Morte	11.929	16.869
As Rías Baixas	13.664	19.541
A Costa Sur	12.747	15.725
Total litoral	13.666	20.439

Fonte: elaboración propia a partir do *Atlas Socioeconómico Caixanova* (2010) e IGE (2010a e 2010b).

Cadro 6: Oportunidades de mellora por comarcas costeiras

Comarcas costeiras	Obxectivos primarios	Obxectivos secundarios
A Mariña Luguesa	<ol style="list-style-type: none"> 1. A construción da autovía transcantábrica. 2. Desenvolvemento do turismo verde. 3. A creación de novas empresas no polígono O Perdouro en Burela. 4. Impulso económico do porto pesqueiro de Burela. 5. Mantemento do sector industrial. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Protección dos recursos de montaña. 2. Aposta por sectores turísticos emerxentes, como o náutico. 3. Creación dun viveiro de empresas en Burela.
As Rías Altas	<ol style="list-style-type: none"> 1. A construción da autovía transcantábrica. 2. Apostar polo turismo verde-costeiro, por exemplo, nos espazos naturais da Ría de Viveiro e O Vicedo 3. Desenvolvemento do porto pesqueiro de Celeiro. 4. Impulso ao sector eólico e mantemento do sector industrial. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Potenciar o comercio en Viveiro como cabeceira comercial das Rías Altas e da Mariña Luguesa. 2. Creación dun viveiro de empresas en Viveiro.
O Golfo Artabro	<ol style="list-style-type: none"> 1. Potenciar o sector téxtil. 2. A construción do porto exterior da Coruña. 3. Apoio ao turismo integral (marítimo, verde e cultural). 4. Chegada do AVE á cidade da Coruña. 5. Aposta decidida no sector enerxético (planta biodiésel no porto exterior de Ferrol). 6. Plan de modernización do pequeno comercio. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mellora dos accesos ao porto exterior de Ferrol. 2. Rehabilitación do núcleo histórico Ferrol Vello. 3. Desenvolvemento da área metropolitana da Coruña.
O Arco Bergantiñán	<ol style="list-style-type: none"> 1. Impulsar a creación de empresas nos polígonos industriais da comarca. 2. Impulso da actividade turística. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Converter a parte máis occidental en zonas residenciais, deixando a máis oriental para o desenvolvemento industrial vinculado ao porto exterior da Coruña xunto á importante industria situada en Arteixo.
A Costa da Morte	<ol style="list-style-type: none"> 1. A posta en marcha do plan acuícola. 2. O impulso do sector eólico 3. Aposta por un turismo amparado no binomio mar-paisaxe. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Apoiar a actividade forestal. 2. Impulsar a actividade pesqueira nos portos de Muxía, Camariñas e Fisterra. 3. Incrementar a industria conserveira da comarca.
As Rías Baixas	<ol style="list-style-type: none"> 1. Apoiar o sector do automóbil. 2. Aplicación do plan acuícola. 3. Finalización das obras do AVE. 4. Impulso da industria conserveira. 5. Reforzar o turismo náutico e natureza para manter o liderado do turismo. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Impulsar a actividade vitivinícola. 2. Desenvolvemento de novos viveiros de empresas para dinamizar a comarca na de Noia-Muros e na Barbanza. 3. Desenvolvemento da área metropolitana de Vigo.
A Costa Sur	<ol style="list-style-type: none"> 1. Impulsar o turismo integral. 2. Potenciar a cidade de Tui como centro de compras, pola existencia de outlets e a proximidade co país luso. 3. Finalización das obras do AVE. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Reforzar o posicionamento de mercado da actividade vitivinícola. 2. Impulsar o porto pesqueiro da Guarda. 3. Desenvolver a agricultura ecolóxica do sector hortícola.
Litoral	<ol style="list-style-type: none"> 1. Plan de infraestrutura previsto para a costa 2. Posta en marcha do plan acuícola. 3. Aprobación do novo concurso eólico. 4. Apoio aos sectores industriais estratéxicos: automóbil, téxtil, enerxético, conserveiro e naval. 5. Potenciación da actividade turística cun enfoque integral de mar-montaña, cultura e gastronomía. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Desenvolvemento das áreas metropolitanas da Coruña e Vigo. 2. Desenvolver o comercio do litoral. 3. Aposta por un plan forestal. 4. Apoio ao sector vinícola nas Rías Baixas.

Fonte: Elaboración propia.

Cadro 7: Limitacións ao crecemento económico do litoral e principais estratexias a aplicar por comarcas costeiras

Comarcas costeiras	Limitacións	Estratexias a seguir
A Mariña Luguesa	<ol style="list-style-type: none"> 1. Excesiva dependencia industrial dun número reducido de empresas. 2. Escasa actividade económica. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Fomento de novas actividades aproveitando o desenvolvemento da industria do aluminio. 2. Ampliar as actividades do porto de Burela. 3. Busca de novas actividades de explotación forestal.
As Rías Altas	<ol style="list-style-type: none"> 1. Forte envellecemento poboacional e éxodo poboacional. 2. A paralización do plan eólico. 3. Excesiva dependencia industrial de poucas empresas na parte máis oriental e a falta de actividade económica xeral, sobre todo na parte máis occidental. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Apostar por actividades económicas que atraian a poboación. 2. Ampliar as actividades do porto de Viveiro. 3. Aprobación do novo concurso eólico. 4. Fomentar o emprendemento.
O Golfo Ártabro	<ol style="list-style-type: none"> 1. Problemas de financiamento de importantes infraestruturas, en especial o porto exterior da Coruña e os investimentos en Ferrol. 2. Reversión da construción naval. 3. Problemas no sector téxtil. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Conseguir os recursos necesarios para financiar as infraestruturas previstas. 2. Reorientación a novas actividades máis baseadas no I+D+i aproveitando a experiencia industrial existente na comarca. 3. Apoio á creación de empresas de carácter téxtil innovadoras e internacionalizadas.
O Arco Bergantiñán	<ol style="list-style-type: none"> 1. Elevada taxa de desemprego. 2. Perda de poboación. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Recuperación do sector pesqueiro. 2. Orientar a parte máis occidental cara á actividade turística para fixar poboación.
A Costa da Morte	<ol style="list-style-type: none"> 1. A paralización do plan eólico. 2. Forte despoboamento. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aprobación do novo concurso eólico. 2. Elaborar un plan específico de dinamización económica para a comarca.
As Rías Baixas	<ol style="list-style-type: none"> 1. Existencia de numerosos puntos de verteduras. 2. Acordos para a importación de conservas entre a UE e países asiáticos. 3. Risco de sobreesaturación da actividade turística do sol e praia. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Levar a cabo o plan previsto de infraestruturas pola Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas. 2. Diferenciación por calidade e marca das conservas galegas. 3. Busca de novas alternativas turísticas diferentes ao turismo de praia e náutico.
A Costa Sur	<ol style="list-style-type: none"> 1. Importante aumento do desemprego. 2. Baixo nivel industrial. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Integración na dinámica económica da comarca de Vigo. 2. Apostar por alternativas como o comercio.
Litoral	<ol style="list-style-type: none"> 1. Esgotamento económico dalgúns sectores, especialmente todo o relacionado coa construción. 2. Paralización do concurso eólico. 3. Importantes zonas industriais e comerciais vinculadas a intereses foráneos e graves problemas do sector comercial retalista. 4. Sobreexplotación de recursos pesqueiros. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Desenvolver novas actividades económicas que diminúan a importancia de sectores tradicionais, apostando pola I+D+i. 2. Realización dun novo concurso eólico. 3. Posta en marcha que mellore a competitividade do comercio autóctono. 4. Aplicación do Plan Acuícola da Consellería do Mar e do POL da Consellería do Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas.

Fonte: Elaboración propia.

Notas

- 1 Véxase Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas (2010).
- 2 Véxase Consellería do Medio Rural (2010).
- 3 Este sería o caso da Mariña Luguesa, en especial o municipio de Burela, onde o 9,5% da súa poboación é estranxeira, debido á existencia dun importante porto pesqueiro; da comarca das Rías Baixas, sobre todo nas zonas de Vigo e O Baixo Miño, cun 4,9% e 4,1% respectivamente de poboación estranxeira, pola presenza de cidadáns portugueses; e da comarca do Golfo Ártabro, especialmente no municipio de Arteixo (5,8%), pola súa importancia industrial.
- 4 En 2008 a acuicultura en Galicia xerou 184 millóns de euros, cunha produción de 208.608 toneladas (IGE, 2010b), dando emprego a máis de 18.000 traballadores entre postos de traballo directos e indirectos.
- 5 En Galicia o sector da madeira xerou en 2008 unha facturación de 2.259 millóns de euros (o 3,7% do PIB galego), empregos directos e indirectos para 26.000 persoas e unha aposta polos investimentos en I+D próxima ao 25%.
- 6 Pertencente ao grupo portugués Sonae, líder de tableiros de madeira a nivel europeo xunto ao grupo galego Finsa.
- 7 A súa elaboración realízase baseándose na información subministrada polo imposto sobre actividades económicas (IAE), que corresponde ás actividades industriais.
- 8 A comarca do Golfo Ártabro representa o 55,6% do total de enerxía xerada no litoral, incluíndo a térmica, eólica, coxeración, hidráulica e fotovoltaica.
- 9 Destaca a empresa Losán, dedicada á fabricación e comercialización de tableiros melaminados e rechapados en madeira.
- 10 Entre outras, encóntrase Saprogal, empresa fabricante de pensos para a alimentación animal.
- 11 Este sería o caso de lignitos de Meirama, entidade mineira cun ritmo de extracción próximo aos 3 millóns de toneladas anuais, e SGL Carbón.
- 12 Por exemplo, Begano-Coca Cola, Hijos de Rivera e Aguas de Cabreiroá.
- 13 Deson Alcoa posúe unha planta de tratamento de aluminio na Coruña.
- 14 Este indicador defínese como o número de vivendas entre vivendas necesarias para atender a poboación de dereito.
- 15 Véxase o *Atlas Socioeconómico Caixanova 2009*.
- 16 O índice da actividade turística calcúlase baseándose na cota satisfeita no IAE correspondente aos establecementos turísticos (hoteis e moteis, hoteles-apartamentos, hostais e pensións, fondas e casas de hóspedes, cámpings e apartamentos xestionados por empresas), número de cuartos e ocupación anual.
- 17 En xuño de 2010 chegou a un acordo de fusión paritaria entre Caixa Galicia e Caixanova e está previsto que o 15 de novembro de 2010 se convertan en nova entidade.

BIBLIOGRAFÍA

- Acordos polo Desenvolvemento Económico e Social de Galicia (2010). Xunta de Galicia.
- Caixanova (2009). *Atlas Socioeconómico de Galicia*, Caixanova, Vigo.
- Consello Económico e Social de Galicia (2009): *Incendios forestales*, CES Galicia, dispoñible en <http://www.ces-galicia.org/pdf/informes/2005/2/02-incendios-1.pdf>, 12-08-2010.
- Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas (2010). Plan de Ordenación do Litoral (POL), <http://www.xunta.es/litoral/web/index.php/paisaje>, 12-08-2010.
- Consellería do Medio Rural (2010). Mapa comarcal da Sociedade para o Desenvolvemento Comarcal de Galicia, http://www.comarcasdeg Galicia.com/index.asp?idIdioma=2&portada_buscar=1&int1=4078&idMenu=14, 12-08-2010.
- Ferreiro, F.; Vaquero, A.; Sanz J.; Octavio, M.; Camino, M.; Martínez, A.; Novo, A. e Vicente, V. (2010a). Plan de Ordenación do Litoral, Dinámica Socioeconómica, Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas, Xunta de Galicia, <http://www.xunta.es/litoral/web/index.php/descargables>, 12-08-2010.
- Ferreiro, F. e Vaquero, A. (2010b). "Os viveiros como instrumento de política económica: situación actual e liñas futuras de mellora", *Revista Galega de Economía*, Universidade de Compostela. Mimeo.
- Instituto Enerxético de Galicia (2010a). Plan Sectorial Eólico de Galicia, INEGA, <http://www.inega.es/inega/2007/web/index.php?dep=2&mod=des&idc=32>, 12-08-2010.
- Instituto Enerxético de Galicia (2010b). Potencia eléctrica, INEGA, <http://www.inega.es/inega/2007/web/index.php?mod=int&tip=11&lug=44>, 12-08-2010.
- Instituto Galego de Estatística (2010a). Banco de datos comarcal. IGE, http://www.ige.eu/igebdt/esq.jsp?pagina=002003003&c=-1&ruta=index_bdtc.jsp, 12-08-2010.
- Instituto Galego de Estatística (2010b). Información estatística por temas, IGE, http://www.ige.eu/web/mostrat_informacion_estadistica_temas.jsp?pagina=002001&idioma=g, 12-08-2010.
- La Caixa (2009). Anuario Económico. Datos municipais, Barcelona, http://www.anuarieco.lacaixa.comunicacions.com/java/X?cgi=caixa.le_DEM.pattern&CLEAR=YES, 12/08/2010.
- Plataforma Tecnolóxica da Pesca (2009). Informes estatísticos vendas nas lonxas, Xunta de Galicia, <http://www.pescadegalicia.com/default.htm>, 12-08-2010.
- Xunta de Galicia (2010). Plan Estratégico para Galicia 2010-2014, http://www.xunta.es/c/document_library/get_file?folderId=271648&name=DLFE-6302.pdf, 12-08-2010.